

ПОСЛАБЛЕННЯ ЦАРСЬКОЇ ВЛАДИ ПІСЛЯ СМЕРТІ ФАРАОНА ЕХНАТОНА. ЄГИПЕТСЬКА «КОНТРЕФОРМАЦІЯ»

Заплетнюк О.А.

Історичний факультет

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються основні події кінця XIV століття до Р.Х. в Єгипті в період правління останніх фараонів XVIII династії. Після смерті фараона-реформатора Ехнатона при дворі точилася боротьба за вплив на малолітнього спадкоємця престолу Тутанхатона, якому на момент коронації не виповнилося й 9 років. Серед вельмож особливо виділялися Ейе та Хоремхеб, які невдовзі також посіли Єгипетський престол. Значна увага приділяється суперництву Ейе та Хоремхеба, та внутрішній політиці фараона Тутанхамона.

Ключові слова: Єгипет, Ехнатон, міжнародна політика, дипломатія, царська влада, Амарнські листи.

Постановка проблеми. Єгипетський фараон XVIII династії Аменхотеп IV (Ехнатон), який правив Єгиптом в період Нового царства (прибл. 1540–1150 рр. до Р.Х.) з 1349–1333 рр. до Р.Х. увійшов в історію як реформатор. Час його правління єгиптологи називають *Амарнським періодом*, за назвою сучасного арабського селища Тель-ель-Амарна, де були знайдені руїни священної столиці Єгипту Ахетатона, який в період правління Ехнатона був столицею держави. Фараони XVIII династії зіткнулися з посиленням влади фіванського жрецтва культу бога Амона, який в період Нового царства став головним державним богом. Отримавши значні привілеї від фараонів, жерці згодом почали посідати важливі державні посади і впливати на політику. Протистояння між царською владою і жрецтвом вилилося у відкритий конфлікт в період правління фараона Аменхотепа IV (Ехнатона), який протиставив традиційному фіванському богу Амону новий релігійний культ бога Сонячного диску Атона. Вміло синкретизувавши традиційний Геліопольський культ і нові особливості, які відповідали реальній політичній ситуації в країні, фараон ставить себе у центр культу, прагнучи, таким чином, посилити роль царя як релігійного лідера, щоб послабити роль жрецтва. Тепер в державі існує новий релігійний культ, головним жерцем якого висутпає сам фараон. Введення нового культу призводить до трансформації офіційного зображення царя, що спричинило революцію у мистецтві, архітектурі та мові. Фараон змінює своє власне ім'я на *Ехнатон*, хоча ім'я було священним і недоторканим для стародавніх єгиптян. Поступово бог Атон витісняє Амона з посади головного державного бога, а в період 10–12-ого років правління Ехнатона Сонячний диск Атон взагалі стає єдиним офіційним божеством. Створивши нову релігійну та політичну модель, фараон Ехнатон, безсумнівно, прагнув продовжити її у майбутньому, завдяки своїм наступникам. Однак, серед спадкоємців не знайшлося гідного правителя і після смерті Ехнатона фараони швидко змінюють один одного. В такій ситуації знову посилюється вплив фіванського жрецтва Амона на царську владу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень по даній темі слід виділити монографію британського вченого А. Додсона [5], де основна увага присвячена завершальному періоду Амарнської доби, автор

представив нові погляди на період співправління Ехнатона та Семнехкара. Також цікавим дослідженням цього періоду є праці британського єгиптолога Н. Рівза [19, 20]. Особливої уваги заслуговує стаття японського дослідника Н. Каваї [12], де приводяться джерела, що свідчать про відкритий конфлікт між Хоремхебом та Ейе. Слід також відмітити дослідження з цієї теми Д. Аллена [1], Д. Харісса [9, 10], К. Сіла [23].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеним залишалося питання, чи дійсно фараон Тутанхамон відрікся від релігійної реформи свого батька, і чи була загроза його життю у разі намагання молодого царя повернутися до Атонізму.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд основних політичних подій періоду завершення Амарнської доби та визначення причин послаблення царської влади при наступниках фараона Ехнатона.

Виклад основного матеріалу. У фараона Ехнатона був, принаймні, один син – Тутанхатон, якому на момент смерті батька не виповнилося 9 років. Нам відомо, що в кінці свого правління Ехнатон ввів традиційну систему співправління, адже його ім'я зустрічається у написах з іменами інших царів. Причиною цього могла бути хвороба фараона або важкий психологічний стан, адже після кульмінації релігійної реформи на 12-ому році правління і вибуху смертності в царській родині на 14-ому році, Ехнатон прожив ще не більше трьох років.

Одним зі співправителів Ехнатона називається таємничий Семнехкара, зображення якого зустрічається в гробниці Меріра II (AT 2), де його ім'я звучить як: «цар Верхнього та Нижнього Єгипту Живий прояв Ра, син Ра Семенкара (Сильний духом Ра), сакральний у появі» [3, Pl. XLI]. Біля Семнехкара зображена Мерітатон, яка носить титул «Велика царська дружина». Сцена зі Семнехкара та Мерітатон зображена біля великої сцени принесення данини на 12-ому році правління Ехнатона, тому можливе датування сцени відмічено 13-им або 14-им роком правління [5, с. 30], тобто Семнехкара висутпав у ролі співправителя при Ехнатоні. Часто ім'я Семнехкара зустрічається поряд з іменем Ехнатона (Cairo J.E. 62172, Petrie UC 23801).

Однак, коронаційне ім'я Анх-хеперу-Ра носили дві людини, що мали різні власні імена:

Семнехкара та Нефернефруатон. Довгий час ці дві особи ототожнювалися, однак подальші дослідження виявили повну титулатуру другої особи: «Нефернефруатон (Прекрасні красоти Атона), кохана Ехнатона, діюча для свого чоловіка» [1, с. 29]. Розширений титул вдалося також реконструювати з написів на канопах-саркофагах з гробниці Тутанхамона, які спочатку належали Нефернефруатон. Цей титул іноді писався з детермінативом жіночого роду, і сама фраза «діюча для свого чоловіка» вказує, що це однозначно була жінка. Єдиним кандидатом є Нефертіті, яка вже на 5-ому році правління Ехнатона прийняла титул Нефернефруатон Нефертіті (Прикордонна Стела Х:IV) – «Прекрасні красоти Атона, Нефертіті» [15, с. 19]. Існує версія, що Нефернефруатон змінила своє ім'я на Семнехкара, щоб укріпити свій статус, як незалежного правителя. Жодного підтвердження чоловічої статті Семнехкара не виявлено, а на рельєфі з гробниці АТ 2 Семнехкара зображений у жіночому вбранні [9, с. 11–12]. Однак, ця теорія сьогодні не підтримується вченими, і вважається, що Семнехкара та Нефернефруатон були різними людьми.

Семнехкара зображений у гробниці Меріра II (АТ 2) разом з Мерітатон, яка носить титул «Великої царської дружини». Щоб стати співправителем Ехнатона при малолітньому Тутанхатоні, Семнехкара мав бути членом сім'ї, можливо, молодшим братом Ехнатона або його старшим сином [5, с. 30]. У Мерітатон і Семнехкара могли бути діти. В текстах згадується імена двох принцес – Мерітатон-ташеріт та Анхесенпаатон-ташеріт, вони могли бути або дітьми молодшої пари, або доньками різних сестер – Мерітатон та Анхесенпаатон. Нам відомо, що Нефертіті мала онучку, адже на блоці з Карнаку знаходимо напис: « [...]та]шеріт (дочка), народжена від [...], яка була народжена від Великої Царської дружини [...]» [18, с. 11–12]. Однак, існує версія, що Мерітатон-ташеріт та Анхесенпаатон-ташеріт були дочками Кії. Якщо за віком Мерітатон могла мати дитину, то Анхесенпаатон взагалі була на той період дуже маленькою, не більше 10 років. Однак, Семнехкара не правив як повновладний правитель. Його співправителем був Ехнатон, а потім Нефернефруатон, що мала зі Семнехкара одне тронне ім'я: Анх-хеперу-Ра.

Цариця Нефертіті відіграла важливу роль у новому релігійному культі та в житті самого фараона Ехнатона. Не виключено, що в кінці правління Ехнатона саме Нефертіті стала його співправителем під ім'ям Анх-хеперу-Ра Нефернефруатон. Про це свідчать зображення цариці у єгипетській короні на стелі з Нового музею у Берліні (по. 17813), де вона сидить у блакитній короні та обіймає Ехнатона, на голові якого подвійна царська корона. Стела є незавершеною, картуші залишилися незаповненими, а обличчя царя і цариці на ній збиті. Через це було висунуто багато гіпотез, що на стелі зображений Ехнатон та його спадкоємець Семнехкара, а їхні жести говорять про гомосексуальний зв'язок між двома чоловіками [19, с. 167]. Більш детальне вивчення зображення доводить, що перед нами саме Ехнатон і Нефертіті, яка отримала найвищий статус в державі. Про це свідчать три незаповнені картуші, яких, у разі присутності на ре-

льєфі двох царів, мало бути чотири. Слід також звернути увагу на особливості зображення жіночої та чоловічої фігури на Амарнських рельєфах, зокрема, лінії шиї, тіла та рук [10, с. 6].

Титул «Кохана Ехнатона, діюча для свого чоловіка» не залишає сумнівів, що в останні роки життя Ехнатона цариця Нефертіті виступала у ролі співправителя. На фрагменті стели Ashmunein MFA 64.521 зображена цариця Нефертіті, яка крушить ворогів. Для єгипетської цариці таке зображення є незвичним. Нефернефруатон залишилася єдиним співправителем свого чоловіка після смерті Семнехкара, який помер, скоріше за все, ще в період правління Ехнатона.

На 17-ому році свого правління помер Ехнатон, не виключено, що смерть могла бути насильницькою. На глиняних посудинах над датою 17-го правління Ехнатона стоїть дата 1-го року правління Нефернефруатон [17, с. 45]. Як довго Нефернефруатон правила невідомо. У графіті з ТТ 139 згадується: «день 3, перет IV, рік 3 (правління) Анххеперура, [...] Нефернефруатон, що кохана [...]» [5, с. 45]. Також, у графіті згадується про функціонування храму Амона, тобто через три роки після смерті Ехнатона старе жрецтво знову при владі. Можливо, ще деякий час, Нефернефруатон продовжувала бути регентом при малолітньому Тутанхатоні, адже її ім'я з'являється поряд з іменами малолітнього царя і його дружини.

Однак, очевидним є факт, що після смерті Ехнатона, який правив залізною рукою і намагався утримувати новий порядок в державі, старе фіванське жрецтво знову отримало владу. Серед спадкоємців Ехнатона не знайшлося сильного правителя, який би міг продовжити його реформи. Нові правителі були вимушені йти на поступки фіванській родовій аристократії і вже через три роки після смерті фараона – реформатора в Ахетатоні починають прославляти Амона.

Після зникнення Нефернефруатон (або її смерті) малолітній Тутанхатон стає повноправним правителем. Коли саме Тутанхатон змінив своє ім'я на нове – Тутанхамон – невідомо. Однак, титулатура нового фараона вже відображала зміни у його політичному і релігійному курсі: «Хор – Могутній бик, жива подоба своїх народжень, *Небті* – З законами хорошими, що охоплюють дві землі (той, хто заспокоює всіх богів), *Золотий Хор* – Той, що возносить корону, яка радує богів/його батька Ра, *цар Верхнього та Нижнього Єгипту* – Володар появи Ра, *син Ра* – Тутанхамон (Живе втілення Амона) володар Південного Іуну» [7, с. 110]. Ще одним *Небті іменем* Тутанхамона було – «Величний палацу Амона». Навіть в офіційній титулатурі та в особистому імені молодого правителя простежується курс на домінування культу бога Амона.

Перші роки свого правління Тутанхамон ще проживав в Ахетатоні, у його гробниці були знайдені дитячі атрибути царської влади – цеп та скіпетр (Саіро J.E. 61760, J.E. 61762) – з титулатурою Амарнської доби, де ім'я фараона вибито на старий манер – Тутанхатон. Фараон-дитина був одружений зі своєю сестрою принцесою Анхесенпа-атон, яка також невдовзі змінила своє ім'я на Анхесен-амон. Вона була старша за свого чоловіка, однак, їхній шлюб можна назвати вда-

лим. На багатьох зображеннях з гробниці Тутанхамона ми бачимо його разом зі своєю дружиною.

На момент воцаріння Тутанхамон був, навіть за єгипетськими канонами, дитиною. В країні, після смерті Ехнатона, почалися заворушення і вплив в державі знову мало фіванське жрецтво. Щоб втримати владу Амарнські правителі пішли на поступки старій аристократії, що призвело до послаблення царської влади та культу Атона. На 4-ому році правління Тутанхамона в Карнацькому храмі Амона перед III пілоном була встановлена, так звана, *Реставраційна Стела*. Дублікат стели знаходився також біля входу у храм бога Монту, фрагмент стели був знайдений у 1907 році. На стелі зображений Тутанхамон, який приносить підношення Амону та богині Мут, біля фараона стоїть його дружина і сестра Анхесенамон. Цар і цариця, скоріше за все, на той час вже перенесли свою резиденцію у Фіви.

Реставраційна Стела є офіційним баченням релігійної революції Ехнатона з боку його опозиції. В тексті говориться: «...Були храми богів та богинь, починаючи з Елефантіна, до самої Дельти... були піддані забуттю, їхні храми лежали в руїнах, що поросли травою. Їхні святилища стали такими, що не існують. Їхні двори стали прохідними. Боги відвернулися від країни: якщо армію посилали до Палестини, то не було успіху. Якщо хтось молився богу і просив його про щось, то не відповідав бог зовсім. Якщо також молився богині, вона не приходила. Їхні серця стали слабкими через їхні тіла. Але після того, як пройшли ті дні, [Його Величність] з'явився на троні свого батька і почав правити усіма землями Хора. Єгипет і та інші країни тепер під його надзором, кожна земля вклонилася перед його владою... Він (Тутанхамон) надав більше, ніж було раніше: він вшанував свого батька Амона... та усіх інших богів... Він примножив те, що було раніше. Він відновив у посадах жерців..., він наповнив рабами і рабинями їхні служби у якості дарів Його Величності... Боги і богині, що знаходяться на цій землі, серця їхні у радості, усі радіють, лікування по всій країні» [14, с. 212-213].

Сам фараон, будучи дитиною, звісно, не брав участі у складанні цієї стели. Можна припустити, що текст стели розходився з його власними вподобаннями. Тутанхамон виріс в Ахетатоні при дворі свого батька Ехнатона, і тепер зі своєю сестрою опинився у чужому для нього оточенні, до того ж повинен був підкорятися впливовим придворним.

За усіма змінами в Єгипті стояли візир Ейе та воєначальник Хоремхеб. При Тутанхамоні Хоремхеб отримав нові титули: «Царський представник в усій країні» та «Вельможа Верхнього та Нижнього Єгипту» [5, с. 65]. Хоремхеб носив також військовий титул «Наглядач за генералами Володаря двох земель» [5, с. 65]. Ці титули прирівнювали його носія до статусу старшого сина фараона і згодом призначалися принцам в часи правління династії Рамесидів. Ейе, на протигагу Хоремхебу, найчастіше згадується під титулом «Божествений батько», і займає при дворі Тутанхамона домінуючу позицію. Особливого статусу він досяг завдяки своїй дружині Тейї, яка була годувальницею цариці Нефертіті [4, Pl. XXIV] і мала привілеї при дворі. У гроб-

ниці Ейе в Амарні (АТ 25) він і його дружина Тейя зображені у рівному статусі, Тейя явно відіграє панівну роль [23, с. 171]. В Єгипетській історії годувальниці царських дітей завжди були у пошані. Завдяки своїй дружині, Ейе обіймав значні посади в державі, і, скоріше за все, саме він стояв за рішенням встановити зв'язки зі старим фіванським жрецтвом. При дворі Ехнатона Ейе носив, окрім інших, титул «Царський писар» [4, Pl. XXIV, XXV], тобто за життя Ехнатона Ейе міг виступати у якості секретаря фараона [23, с. 169]. Найбільшого впливу Ейе отримав лише за часи правління Тутанхамона, адже при Ехнатоні аристократія та значні чиновники не могли впливати на політику та релігію. Саме в Амарнській гробниці Ейе, яка була однією з найбільших, знаходиться текст Великого Гімну Атому, що є прямим свідченням його лояльності до нових реформ та наближення до фараона.

Саме Ейе найчастіше зображується біля фараона Тутанхамона та цариці Анхесенамон. Такі зображення чітко демонструють послаблення царської влади. Також Ейе займав посаду візиря при дворі Тутанхамона, принаймні, одним з його титулів був «візир, виконувач *маат*» [5, с. 99].

Ейе з'являється біля Тутанхамона на рельєфах блоків з IX пілона з храму Небхеперуа у Фівах [22, с. 110]. Цей храм знаходився біля Священного Озера неподалік від VII пілону Карнацького храму Амона. Частина структури храму складалася з блоків з храмового комплексу Ехнатона у Фівах. А що доводить, що вже в часи правління Тутанхамона розпочався демонтаж храмів його батька. Основними мотивами рельєфів нового храму стали сцени підношень, корабельних процесій та фестивалів. Також серед рельєфів присутні зображення фараона на колісниці у битві з азійськими племенами та у Нубійській кампанії.

В процесі нової будівельної програми при Тутанхамоні був здійснений проект по реставрації зображень бога Амона, які були знищені в ході релігійної реформи фараона Ехнатона. При Тутанхамоні завершується центральна колонада Луксорського храму, яка була розпочата ще при Аменхотепі III. Існують археологічні підтвердження будівельної активності молодого фараона в Мемфісі, що став царською резиденцією після Ахетатона, судячи по значній кількості розташованих тут гробниць аристократії [5, с. 72]. Незважаючи на зміну столиці, Ахетатон ще продовжував функціонувати як єгипетське місто до правління фараона Хоремхеба. Зображення Ехнатона знищувалося, його мумія з гробниці в Амарні була вилучена, але Тутанхамон міг забрати тіло свого батька з Ахетатона та перепоховати, побоюючись його осквернення. В часи правління Тутанхамона було створено багато статуй богів з рисами обличчя молодого фараона, однак у мистецтві цього періоду ще відчувається вплив Амарнського стилю [21, с. 148-159].

Однак, офіційна ідеологія, що була нав'язана молодому фараону правлячою елітою, явно розходилася з його особистими уподобаннями. Незважаючи на новий державний релігійний курс, Тутанхамон з роками ще продовжував шанувати сонячний культ свого батька, принаймні, у приватних зображеннях. Зокрема, на золотому троні

(Cairo J.E. 62028) з гробниці Тутанхамона (KV 62) фараон і цариця зображені у класичному Амарнськом стилі під променями бога Атона, а ім'я молодого правителя зустрічається у двох варіантах: у новому Тутанх-амон та у старому Тутанх-амон. Повної заборони культу Атона при Тутанхамоні не відбулося, храми бога Сонячного диску продовжували функціонувати в Ахетатоні та в усьому Єгипті. Можливо, Тутанхамон сподівався, що культу Атона та Амона будуть мирно співіснувати в його державі [19, с. 182].

Тутанхамон помер у віці 18-19 років і був похований в Долині Царів в гробниці KV 62, яка, скоріше за все, не призначалася для фараона. Можливо, Тутанхамон будував собі гробницю KV 57, яка згодом була узорпована Хоремхебом. Існує версія, що гробницею Тутанхамона мала стати WV 23, в якій був похований потім Ейє [6, с. 30]. Так чи інакше, смерть Тутанхамона була раптовою. Дослідження мумії молодого фараона почалися 11 листопада 1925 року, через три роки після відкриття його гробниці. У 1968 році професор анатомії Ліверпульського Університету Р.Д. Харрісон, який досліджував мумію, висловив невпевненість, що Тутанхамон був убитий ударом по голові, слід від якого чітко видно на рентгені і що цей удар був нанесений важким предметом [11, с. 8-14].

На нашу думку, молодий фараон з роками почав демонструвати непокору новому режиму. Він виріс в Ахетатоні при дворі свого батька, культу Амона та інших єгипетських богів йому були чужими. Він бачив як знищувалася пам'ять про Ехнатона та його здобутки, його дружиною була третя дочка Ехнатона і Нефертіті, яка також поділяла погляди свого брата. Н. Рівз написав у своїй монографії: «Як зачаровані цим милим молодим обличчям, ми забуваємо чийм сином був Тутанхамон. З дитинства йому навіювали Атоністичну мрію, хто знає яке обурення він був змушений приховувати, бачачи як зруйнуються досягнення Ехнатона...? Можливо, Ейє боявся, і помічав, що за посмішкою дитини видніється знайома всім нещадна амбіція відновити режим Ехнатона» [19, с. 189].

Важливим документом періоду смерті фараона Тутанхамона є лист цариці Анхесенамон [2, с. 97]. (в кореспонденції називається «дружина царя») хеттському царю Суппілуліумишу I. Анхесенамон пише: «Мій чоловік помер і я не маю сина. Але вони сказали, що ти маєш багато синів. Якщо ти пришлеш мені одного зі своїх синів, тоді він стане моїм чоловіком. Я не хочу вступати у шлюб зі своїм підданим. Я боюся!» [5, с. 60]. Це була безпрецедентна подія, ніколи на запрошувались на престол Єгипту закордонні принци, до того ж хетти знаходилися у напружених стосунках з Єгипетською державою. Цей лист є дуже важливим джерелом для реконструкції подій, які відбувалися всередині царської сім'ї. Очевидно за престол точилася боротьба, і Анхесенамон боялася за своє життя. Цариця, яка не мала підтримки при дворі, звернулася до свого ворога за допомогою.

Однак, існує версія, що дії Анхесенамон були передбачуваними і хеттській цар не був для неї чужою людиною. Батько цариці Тії міг бути хеттом за походженням, а значить і сам Ехнатон мав хеттське коріння. Це пояснює і факт шанування

ним сонячного диску, ідеї культу якого підказала йому цариця Тія. Таким чином, маючи в собі хеттську кров, Анхесенамон звернулася до хеттського царя, щоб одружитися з його сином і ця ідея не була для неї такою дивною [8, с. 78-80].

Цар Суппілуліумиш I відправив свого сина принца Зананзаша, однак той був убитий по дорозі. Наступником Тутанхамона став Ейє, який міг вступити у шлюб з вдовою Тутанхамона – царицею Анхесенамон, щоб закріпити свої права на престол. Про це свідчить перстень, на якому два імені – Ейє та Анхесенамон – написані разом [16, с. 50-52]. Однак, надалі нам нічого не відомо про Анхесенамон і офіційною дружиною Ейє у його гробниці значиться Тейя.

При воцарінні Ейє приймає таку титулатуру: «Хор – Могутній бик, сяючий в появі / прояві, *Небті* – Величний силою, підкорювач азіатів, *Золотий Хор* – Правитель Маат, той, хто турбується про Дві Землі, *цар Верхнього та Нижнього Єгипту* – Прояв з проявів Ра, виконував Маат, *син Ра* – Божественний батько Ейє, бог і правитель Фів» [5, с. 99].

Ейє став фараоном у досить похилому віці і правив протягом чотирьох років. Він продовжував курс на відновлення культу старих богів та заохочування фіванської аристократії, сам титул «Бог і правитель Фів» демонструє його політичний курс. У міжнародній політиці Ейє проводив переговори з хеттським царем, намагаючись встановити мирні стосунки.

При новому фараоні продовжував діяти Хоремхеб, який мав значну владу. Відносини між ними після смерті Тутанхамона стали дуже напруженими. У своїй гробниці в Мемфісі Хоремхеб вказує, що він був названий спадкоємцем престолу самим Тутанхамоном [13, с. 162-164]. Якщо це відповідає дійсності, то свідчить про завершення прямої лінії наслідування в царській родині. Однак, даний факт здається сумнівним, адже Тутанхамону на момент смерті було не більше 19 років, його дружині мало бути близько 22 років, значить, молоде подружжя не повинно було переживати за продовження роду. До того ж в гробниці Тутанхамона було знайдено мумії двох немовлят – дітей царя і цариці [20, с. 124-125], незважаючи на те, що діти були недоношеними (через близьку спорідненість батьків), царське подружжя прагнуло в майбутньому мати дітей, які б успадкували престол.

Існують джерела, які підтверджують складні відносини між Хоремхебом і Ейє, протягом 4 років правління останнього Хоремхеб продовжував вести себе як політичний лідер, повністю ігноруючи царський статус Ейє [12, с. 277]. Зокрема, хеттський цар Мурсілі II листувався з воєначальником Хоремхебом, що доводить його високе положення при дворі, можливо його вплив був більшим, ніж у самого фараона Ейє. Свідчення ігнорування статусу Ейє як фараона можна знайти на трьох статуях Хоремхеба в образі писаря. На статуї з кварциту з Карнаку існує картуш з титулатурою Тутанхамона. На інших двох гранітних статуях з Мемфісу ім'я правлячого фараона не вказано взагалі, хоча вони мають датуватися періодом правління Ейє. У написах на статуї з Мемфісу Хоремхеб звеличується як цар, однак його ім'я не вписано у картуш і сам він

представлений в образі писаря. Хоремхеб також демонструє своє провідне становище серед високих посадовців і стверджує, що саме йому вони зобов'язані реставрацією культу Амона Фіванського: – « [...] Хоремхеб, він говорить: О величні посадовці і слуги палацу, які біля Його Величності, дивіться очима своїми і запам'ятовуйте плани Володаря богів. Він обрав мене, щоб творити справедливість, його план був прийнятий з [...], і він надав мені достаток» [12, с. 284]. Існує гіпотеза, що другою дружиною Хоремхеба, яку поховали з ним в гробниці, була сестра Нефертіті – Мутноджмент, що і надало йому право на наслідування престолу.

Так чи інакше, після смерті Тутанхамона, на якому перервалася пряма лінія наслідування, розпочалася боротьба за єгипетський престол. Ейє був останнім фараоном, при якому ще функціонували храми Атона і місто Ахетатон продовжувало бути релігійним центром, хоча і втратило значну позицію. Після його смерті на 4-ому році правління на престол зійшов фараон Хоремхеб, який додав до свого особистого імені титул «Улюблений Амоном». Хоремхеб починає замінювати ім'я Ейє на храмових рельєфах своїм. Храми Ехнатона демонтують за наказом Хоремхеба, який розпочав будівельні програми

по всьому Єгипту. Дві стели були встановлені в Геліополі, на яких був зображений Хоремхеб і Пареемхеб – верховний жрець Ра. У Мемфісі були знайдені фрагменти будівель часів Хоремхеба. На початку правління Хоремхеба храми в Амарні ще діяли, адже при розкопках Ахетатона у святилищі Великого храму були знайдені фрагменти з іменем фараона Хоремхеба. Однак, згодом храми починають закриватися, а їхні блоки використовували у будівництві інших важливих державних споруд.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, після смерті фараона Ехнатона не залишилося спадкоємця, який би зміг продовжити його реформи. Щоб втримати владу Амарнські правителі пішли на поступки старій фіванській аристократії, представники якої знову зайняли важливі державні пости. Возвеличення Ейє та Хоремхеба при Тутанхамоні говорить про слабкість царської влади у той період. Незважаючи на проведені політичні і релігійні зміни в державі в період правління Ехнатона, цар знову втрачає позиції, розділяючи свою владу зі жрецтвом. Особливо чітко цей конфлікт проявиться в період правління ХІХ династії. Без рушійної сили – фараона Ехнатона – поступово культ царя починає слабшати і згодом взагалі відмирає.

Список літератури:

- Allen J. P. The original owner of Tutankhamun's canopic coffins / J. P. Allen // Millions of Jubilees. Studies of Honor of David P. Silverman. – Cairo: Conseil Suprême des Antiquités de l'Égypte, 2010. – Vol. 39. – P. 27-42.
- Bryce T. R. The Death of Niphururiya and its Aftermath / T. R. Bryce // The Journal of Egyptian Archaeology. – 1990. – Vol. 76. – P. 97-105.
- Davies N. de G. The rock tombs of El Amarna. Part II: The tombs of Panehesy and Meryra II / N. de G. Davies. – London, 1905. – 48 p. + XLVII pl.
- Davies N. de G. The Rock Tombs of El-Amarna. Part VI: Tombs of Parennefer, Tutu and Ay / N. de G. Davies. – London, 1908. – 44 p. + XLIV pl.
- Dodson A. Amarna sunset: Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb and the Egyptian Counter-Reformation / A. Dodson. – Cairo: The American University in Cairo Press, 2009. – 207 p.
- Drenkhahn R. Eine Umbettung Tutanchamun? / R. Drenkhahn // Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo. – 1983. – Vol. 39. – P. 29-37.
- Eaton-Krauss M. The titulary of Tutankhamun / M. Eaton-Krauss // Form und Mass: Beiträge zur Literatur, Sprache und Kunst des alten Ägypten: Festschrift für Gerhard Fecht zum 65. Geburtstag am 6, 1987. – P. 110-123.
- Griffith N. Akhenaten and the Hitties / N. Griffith // The Journal of Egyptian Archaeology. – 1923. – Vol. 9. – P. 78-80.
- Harris J. R. Nefernefruaten Regnans / J. R. Harris // Acta Orientalia. – 1977. – Vol. 36. – P. 11-21.
- Harris J. R. Nefertiti Rediviva / J. R. Harris // Acta Orientalia. – 1973. – Vol. 33. – P. 5-13.
- Harrison R. G. The Remains of Tutankhamun / R.G. Harrison, A.B. Abdalla, // Antiquity. – 1972. – Vol. 46. – P. 8-14.
- Kawai N. Ay versus Horemheb: The Political Situation in the Late of Eighteenth Dynasty Revisited / N. Kawai // Journal of Egyptian History, 2010. – P. 261-292.
- Martin G. T. The Memphite Tomb of Horemheb, Commander-in-Chief of Tutankhamun / G. T. Martin. – London: Egypt Exploration Society 1989. – 403 p.
- Murnane W. J. Texts from the Amarna Period in Egypt / W. Murnane. – Atlanta, Georgia, 1995. – 289 p.
- Murnane W. J. The Boundary Stelae of Akhenaten / W. Murnane, C. C. van Siclen III. – London – New York: Kegan Paul International, 1993. – 227 p. + 32 pl.
- Newberry E. King Ay, The Successor of Tutankhamun / K. Newberry // The Journal of Egyptian Archaeology. – 1932. – Vol. 18. – P. 50-52.
- Pendlebury J. D. S. The City of Akhenaten. – Part III: The Central City and the Official Quarters / J. D. S. Pendlebury, H. Frankfort, J. Černy, H. W. Fairman – London: The Egypt Exploration Society, 1951. – 135 p. + LVII pl.
- Redford D. B. Studies on Akhenaten at Thebes, II. A Report on the Work of Akhenaten Temple Project of the University Museum, The University of Pennsylvania, for the Year 1974-4 / D. B. Redford // Journal of the American Research Center in Egypt. – 1975. – Vol. 12. – P. 9-18.
- Reeves N. Akhenaten. Egypt's False Prophet / N. Reeves. – London, 2005. – 208 p.
- Reeves N. The Complete Tutankhamun. The King. The Tomb. The Royal Treasure / N. Reeves. – Cairo: The American University in Cairo Press, 2005. – 224 p.
- Robins G. Proportion and Style in Ancient Egyptian Art / G. Robins. – London: Thames and Hudson, 1994. – 202 p.
- Schaden O. Courtier, Confidante, Counselor, King: The God's Father Ay / O. Schaden // Amarna Letters. – 1992. – Vol. 2. – P. 92-114.
- Seele K. C. King Ay and the Close of the Amarna Age / K. C. Seele // Journal of Near Eastern Studies. – 1955. – Vol. 14. – P. 168-180.

Заплетнюк О.А.

Исторический факультет
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ОСЛАБЛЕНИЕ ЦАРСКОЙ ВЛАСТИ ПОСЛЕ СМЕРТИ ФАРАОНА ЭХНАТОНА. ЕГИПЕТСКАЯ «КОНТРРЕФОРМАЦИЯ»

Аннотация

В статье рассматриваются основные события конца XIV века до Р.Х. в Египте в период правления последних фараонов XVIII династии. После смерти фараона-реформатора Эхнатона при дворе шла борьба за влияние на малолетнего наследника престола Тутанхатона, которому на момент коронации не исполнилось и 9 лет. Среди вельмож особенно выделялись Эйе и Хоремхеб, которые вскоре также заняли Египетский престол. Значительное внимание уделяется соперничеству Эйе и Хоремхеба, и внутренней политике фараона Тутанхамона.

Ключевые слова: Египет, Эхнатон, международная политика, дипломатия, царская власть, Амарнские письма.

Zapletniuk O.A.

Faculty of History
Kyiv National Taras Shevchenko University

THE WEAKENING OF THE ROYAL POWER AFTER THE DEATH OF AKHENATEN. EGYPTIAN «COUNTER-REFORMATION»

Summary

The article discusses the main events of the end of the XIV century BC in Egypt during the reign of the last pharaohs of XVIII dynasty. After the death of the pharaoh Akhenaten there was a struggle in the court for influence on the main young heir Tutankhaten, who was not even 9 years old at the time of his coronation. There were two mighty persons among the noblemen – Ay and Horemheb, both of them would occupy the Egyptian throne later. The main attention is paid to the rivalry between Ay and Horemheb, and domestic policy of the pharaoh Tutankhamun.

Keywords: Egypt, Akhenaten, international politics, diplomacy, royal power, the Amarna letters.